

Keywords: collectivization, migrant Jewish colonies, Jewish public organizations.

УДК 341.43(477)

Вікторія Качмала

(Київ)

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЛІВОБЕРЕЖЖЯ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Стаття присвячена одній з трагічних сторінок нашої історії, а саме – Першій світовій війні. На основі переважно архівних документів досліджується комплекс питань, пов'язаних з соціально-економічними труднощами населення Лівобережного регіону.

Ключові слова: Перша світова війна, Лівобережна Україна, біженці, споживання товарів, надмірні ціни, спекуляція.

Перша світова війна значною мірою визначила основні напрями розвитку світу протягом наступного століття. Її масштабність, активізація національних, економічних та соціальних рухів призвели до фундаментальних зрушень. Російська імперія вже на початковому етапі зіткнулася зі значними труднощами, які переросли у затяжну кризу, проти якої не зміг вистояти самодержавний устрій. Поспішна і безсистемно проведена мобілізація провідних галузей промисловості задля задоволення потреб армії, згортання цивільної промисловості, величезні фінансові витрати на потреби війни, які склали третину народного доходу, інфляційні процеси призвели до того, що вже протягом першого року війни споживання товарів першої необхідності скоротилося на 25% порівняно з 1913 р.[1]. Визначене питання є актуальним як ніколи, адже Перша світова війна продемонструвала наскільки серйозними бувають взаємини влади та суспільства, наскільки держава готова взяти на себе відповідальність за свої стратегічні помилки, ціною яких стало життя мільйонів людей.

Аналізуючи стан наукової розробки даного питання, слід наголосити, що соціально-економічні проблеми напередодні та під час Першої світової війни ґрунтовно досліджували ряд провідних вчених Інституту історії АН України: О.Реєнт, О.Донік, Т.Лазанська, О.Сердюк, Б.Янишин. Науковці розглядали питання соціальних та економічних змін у різних регіонах України, проблеми біженців та військовополонених, політику уряду щодо покращення життя населення[2].

Мета статті – на здобутках сучасної історіографії та на архівних матеріалах обґрунтувати питання соціально-економічних змін та проблем, що постали перед населенням Лівобережної України під час Першої світової війни, адже вона призвела до падіння життєвого рівня, зростання цін на продовольчі та промислові товари, зменшення заробітної плати та інших доходів. Влада на місцях докладала зусиль для недопущення дорожнечі, регулювала ціни шляхом таксування продовольчих товарів, але без помітних успіхів. Вирішальну роль у ціноутворенні мав закон попиту і пропозиції, товари зникали з ринку і з'являлись там, де ціни були вищими. Незадоволеність серед трудящого люду зростала щоденно[3].

У найбільшій матеріальній скруті під час війни опинилися ті прошарки населення, єдиним джерелом існування яких була заробітна плата – працівники освіти, культури, медицини, рядові службовці. Хоча вони на третьому році війни почали отримувати втричі більше, ніж на початку, матеріальне становище їх значно погіршилося. Уряд, попри намагання врегулювати ситуацію на продовольчому ринку, не був успішним у своїй політиці. Діяльність Головного управління землеустрою й землеробства на чолі з О. Кривошеїним обмежувалася в основному на забезпеченні військ дешевим хлібом та заощадженні коштів держави. Максимальна ціна, наприклад, на ячмінь була визначена державою в розмірі 0,6 крб. за пуд. Цим негайно і з абсолютною вигодою для себе скористалися хліботорговці й борошномели, які з перших днів війни скуповували зерно за низькими цінами і випускали його на ринок малими дозами. Через це ціни почали стрімко зростати уже на початку війни.

При цьому виробники скаржилися на відсутність збуту хліба, споживачі в містах і промислових регіонах – на надмірні ціни, а подекуди й на нестачухлібних продуктів. Уся вигода від такої штучно створеної ситуації діставалися «одним тільки скупникам і посередникам», просте населення серйозно потерпало[4]. Уряд почав діяти рішуче. Так, 11–13 липня 1915 р. у Москві відбувся з'їзд боротьби з дорожнечею. Були проаналізовані фактичні причини зростання цін та визнана негативною роль адміністративних методів регулювання продовольчого ринку, до яких вдавалися органи військової і цивільної влади, насамперед заборона вивезення продуктів з губерній, де вони вироблялися, до центрів їх споживання. Зверталася увага й на зменшення підвезення продовольства через негаразди на залізницях. Водночас учасники з'їзду майже одностайно наголошували на тому, що

головною причиною підвищення цін стала спекуляція хлібом, яка спричинила зростання цін на всі інші продовольчі товари. Було визнано, щоторговельний і банківський капітали зосередили в своїх руках до листопада-грудня 1914 р. великі запаси хліба й підняли ціни «на 30 % вище того рівня, на якому вони стояли б за відсутності енергійної гри на підвищення»[5].

Наведемо виписку з протоколу засідань Козелецької міської думи Чернігівської губернії за 13 січня 1914 р. з додатком цін на продукти: «житне борошно – 1 крб. за пуд; гречка – 2 крб. за пуд; пшоно – 2 крб. за пуд; печений хліб – 2 ½ коп. за фунт; печений хліб з житнього борошна (сіяний) – 3 коп. за фунт; з пшеничного борошна (II сорт) – 5 коп. за фунт; з пшеничного борошна (III сорт) – 6 коп. за фунт; з вищого сорту – 10 коп. за фунт; пшеничне борошно – 2 крб. 20 коп. за пуд. Яловичина: I сорт (з синьою міською печаткою) – 13 коп. за фунт; II сорт (із зеленою міською печаткою) – 11 коп. за фунт; III сорт (з червоною міською печаткою) – 9 коп. за фунт. Одночасно з продуктами харчування поповзли догори ціни на предмети першої необхідності – гас, сірники, промислові товари. Відбувалося це скрізь – і в містах, і в селах.

Уже в вересні 1915 р. за ті ж самі товари необхідно було викласти набагато більшу суму, в середньому на 20%:

1) гас на 1 січня 1914 р. – 2 крб. за пуд; на 1 травня – 2 крб. за пуд; на 2 вересня – 2 крб. 40 коп. за пуд.

На 1 січня 1915 р. – 2 крб. 40 коп. за пуд; на 1 травня – 2 крб. 40 коп. за пуд; на 1 вересня – 2 крб. 50 коп. за пуд;

2) сірники – (за 10 шт.) на 1 січня 1914 р. – 10 коп.; на 1 травня – 11 коп.; на 1 вересня – 11 коп.

На 1 січня 1915 р. – 11 коп., на 1 травня – 20 коп.; на 1 вересня – 20 коп.;

3) шкіра для взуття – на 1 січня та 1 травня 1914 р.: теляча шкіра та юфта – 35 крб. за пуд; підошва – 24 крб. за пуд; на 1 вересня шкіра та юфта – 40 крб. за пуд; підошва – 32 крб. за пуд.

На 1 січня та 1 травня 1915 р. шкіра та юфта – 55 крб. за пуд; підошва – 60 крб. за пуд;

4) тканина на 1 січня та 1 травня 1914 р.: бавовняна – від 25 коп. до 1 крб. за аршин; льняна – від 35 коп. до 1 крб. за аршин.

На 1 січня та 1 травня 1915 р.: бавовняна – від 45 коп. до 1 крб. 50 коп.; льняна – від 40 коп. до 1 крб. 40 коп. за аршин;

5) чай на 1 січня, 1 травня, 1 вересня 1914 р. – від 1 крб. до 6 крб. за фунт;

У 1915 р. – від 1 крб. 20 коп. до 6 крб. за фунт;

б) цукор на 1 січня, 1 травня 1914 р. – 5 крб. 60 коп. за пуд; на 1 вересня – 6 крб. за пуд.

На 1 січня 1915 р. – 6 крб. 40 коп. за пуд; на 1 травня та 1 вересня – 7 крб. 60 коп. за пуд» [6].

На засіданні Чернігівської міської думи 9 жовтня 1915 р. промовці також наголошували, що з представлених цін на товари різного виду в 1915 р. порівняно з попереднім роком ціна суттєво змінилася. Головною причиною була війна та її наслідки. Вартість гасу та сірників змінилися в ціні внаслідок мобілізації, через брак робочих рук. Піднялися в ціні й матеріали для вичинки шкіри – дубова кора, вапно, дубильні розчини, тому що ворог захопив землі основних районів з вироблення цих товарів – Шавлію та Польщу. Ціна на бавовняні вироби та виробів з льону також піднялася в кілька разів, внаслідок захоплення ворогом промислових фабрик в Лодзі та Білостоку. Підняття цін на колоніальні товари – чаю та кави – пояснювалася нестачею валюти та падінням нашого карбованця. Через розлад у роботі залізничноготранспорту піднялися ціни на робочі руки, різко зросла потреба в кам'яному вугіллі, скоротилися посівні площі цукрових плантацій. Постала гостра потреба у цукрі, що був продуктом першої необхідності. Внаслідок цього стрімко зросли ціни на цукор»[7].

Влітку 1915 р. російська армія відступала по всьому фронту. Війна набувала затяжного характеру. Хоча офіційна преса, підбиваючи підсумки першого півріччя війни, стверджувала, що «економічне життя не завмерло, а продовжувало розвиватись, і в особистому житті поки що ніхто нічим не обмежений», насправді відбулися значні зміни. І вони з часом досить відчутно позначилися на побутовому рівні[8]. Дорожнеча, спекуляція значно вплинули на життєвий рівень населення. Особливо складною була ситуація в містах, загроза голоду дедалі більше перетворювалася на реальність. Царський уряд інтенсивнопочав шукати вихід зі скрутної ситуації.

У серпні 1915 р. було утворено чотири наради на чолі з військовим міністром: по обороні, паливу, перевозках, продовольству. Очолювала апарат для «регулювання» економіки нарада по обороні. До її складу входили

представники Державної Думи, міністерств – морського, фінансів, шляхів сполучення, торгівлі і промисловості, а також представники військового відомства, Центрального військово-промислового комітету та союзів земств і міст. Вони мали здійснювати вищий нагляд за казенними і приватними підприємствами, що працювали на оборону, та сприяти утворенню нових підприємств, розподіляти воєнні замовлення і наглядати за їх виконанням.

З одинадцяти районних заводських нарад, що діяли в Російській імперії, в Україні було чотири. Полтавська і Чернігівська губернії належали до Київської районної заводської наради разом з Київською, Подільською, Волинською, Мінською губерніями[9]. Міністерство внутрішніх справ забов'язало губернаторів видавати обов'язкові постанови про регулювання цін на предмети першої необхідності. На місцях за ініціативою губернської адміністрації та органів самоврядування було затверджено правила про граничні ціни на товари. Вони отримали назву «такса» і встановлювалися на ті продукти, яких потребувала армія. Таксикація поширювалася на територію і Полтавської, і Чернігівської губерній. Вона стосувалася 40 продуктів першої необхідності[10]. Єдиної загальноросійської системи таксикації на продукцію не існувало, вона залежала від рішень місцевих властей, на яких без сумніву, впливала торгівельно-промислова буржуазія і дворяни-землевласники та відсоток забезпечення даної місцевості тими чи іншими продуктами та товарами[11].

У містах Чернігівської губернії в березні 1915 р. було встановлено такі ціни на товари першої необхідності: «хліб печений житній чорний – 3 ½ коп. за фунт; хліб печений білий (I сорту) – 10 коп.; хліб білий (II сорту) – 7 коп. за фунт; яловичина (I сорту) – 12 коп. за фунт; яловичина (II сорту) – 10 коп. за фунт; свинина – 12 коп. за фунт; сало – 28 коп. за фунт; вершкове масло – 50 коп. за фунт; олія соняшникова – 14 коп. за склянку; молоко – 2 коп. за склянку; яйця – 24 коп. за 1 десяток; цукор – 13 коп. за фунт; чай – 1 крб. 60 коп. за фунт; сіль – 1 ½ коп. за фунт; оселедці – 12 коп. за фунт; керосин – 6 ½ коп. за фунт; мило – 14 коп. за фунт; свічки – 35 коп. за фунт; картопля – 20 коп. за пуд»[12]. Хоча у перші місяці війни ціни впали нижче рівня середніх цін попередніх років (це пояснювалося, перш за все, припиненням вивозу за кордон багатьох продуктів, які традиційно експортувалися з Російської імперії), уже в листопаді 1914 р. почалося підвищення цін не тільки на продукти харчування, але і паливо, проїзд.

Починаючи з січня 1915 р., побоюючись голоду, влада вирішила захищати інтереси нужденних споживачів, особливо сім'ї відправлених на фронт робітників, службовців. Саме їм уряд вирішив надавати допомогу за мобілізованого на війну господаря, його сім'я мала отримувати: дружина та п'ятеро і більше дітей – повний оклад чоловіка; дружина та чотири дитини – 3/4 окладу чоловіка; дружина та троє або менше дітей – 2/3 окладу чоловіка; дружина – 1/2 окладу[13].

Оскільки цього було недостатньо для прожиття, то жінки та діти йшли працювати на виробництво. На Полтавщині, наприклад, кількість жінок, зайнятих у промисловості, в 1916 р. збільшилась у півтора разу[14]. Жіноча та підліткова праця була значно дешевшою і вигіднішою для підприємця. Малолітні робітники отримували у 1916 р. в середньому 33 % від зарплати дорослого працівника – чоловіка, підлітки – 50 %, жінки – 75 %[15]. Праця на підприємствах була тяжкою та виснажливою, однак, зважаючи на економічні труднощі, вона влаштовувала як підприємців, бо це були додаткові прибутки, так і уряд, оскільки вироблялося більше необхідної продукції. Згідно із законом від 19 жовтня 1915 р. міністру торгівлі та промисловості надавалося право на використання дитячої та жіночої праці в нічні години на всіх підприємствах, що працювали на оборону[16].

Оскільки праця жінок та підлітків, на відміну від чоловіків, не могла повністю забезпечити виробництво, це суттєво вплинуло на промисловість. Знизилася кількість вироблених сільськогосподарських машин на українських заводах, які перейшли на випуск зброї та іншого військового спорядження, зменшився їх імпорт, почала зростати інфляція[17]. Перша світова війна започаткувала деструктивні процеси в господарстві України. Мілітаризація промисловості призвела до старіння основного капіталу, скорочення засобів виробництва, у кілька разів знизився життєвий рівень населення[18].

Зменшення вироблених товарів призвело до утворення дисбалансу між попитом і пропозицією, спричинило появу дефіциту на товари першої необхідності. Так, із Чернігова жителі повідомляли владу про надлишкове додавання до м'яса кісток, зменшення вагив булках, водянистість хліба. Погіршення сортів хліба і перемаркування сортів борошна (нижчі на вищі) було виявлено у Полтаві. На погіршення якості продуктів і безсилля міської влади проти цього вказували періодичні видання у Миргороді.

Посилився конфлікт між державою та населенням, на тлі суцільного зубожіння розквітли правопорушення й злочинність. Загальна ейфорія закінчилась. Метою кожного громадянина було вижити, забезпечити себе і свою родину їжею, паливом, житлом та одягом. Преса раз у раз повідомляла про випадки зловживання службовим становищем, дезертирство, підробку документів, спекуляцію, приховування прибутків, ошуканство, шахрайство, а також про різке зростання кількості крадіжок та грабунків. Війна ставала буденністю[19].

Лише протягом жовтня 1914 р. – березня 1915 р. ціни зросли більш ніж на 100 млн корбованців. Це катастрофічно посилювало бідкування і злиденність простого народу[20]. Наслідком дедалі зростаючого падіння реальної купівельної спроможності карбованця, систематичного скорочення виробництва товарів першої необхідності було постійне підвищення цін. Навіть у Полтаві, де на той час хоч і не постійно, та все ж функціонували базари та роздрібні ярмарки, на які жителі навколишніх сіл привозили м'ясо, молоко, городину, худобу, ціни на продукти лише протягом січня–липня 1915 р. збільшилися в два рази. Ще швидше зростали ціни на промислові товари, які на 1 січня 1917 р. перевищували рівень 1 липня 1914 р. у два – дев'ять разів[21]. В архівних документах містяться матеріали щодо підняття цін сільським населенням на зерно. У деяких місцях виникала необхідність відбирати у спекулянтів товар безкоштовно[22].

Над цінами та наявністю продуктів у Полтаві, Чернігові, у повітових містах та містечках вівся постійний контроль. У Ніжині 2 листопада 1915 р., вирішувалися питання щодо встановлення таких цін: на цукор-пісок – 6 крб. 80 коп. за пуд; кусковий (рафінад) – 7 крб. 15 коп. за пуд. Оптова ціна: цукор-пісок – 5крб. 50 коп. – 5 крб. 80 коп. У доповіді міського голови констатовалося, що рафінад на заводі був відсутній за браком робочих рук, щоб забезпечити місцеве населення цукром, пропонувалося доставити його з курських цукрових заводів – 32 коп. за пуд[23].

Суразькими міськими зборами від 24 листопада 1916 р. на продукти харчування та товари першої необхідності було встановлено нові ціни: «сіно – 1 крб. 20 коп. за пуд; клевер – 1 крб. 40 коп. за пуд; свічки – 2 крб. за фунт; тютюн – 1 крб. 20 коп. за фунт»[24].

Деякі товари продавалися безперервно, хоча ціни на них зросли вдвічі, деякі взагалі зникали. На початку 1916 р. у протоколі засідання міських зборів у Мглині повідомлялося : «за період війни ціни зросли непомірно,

наприклад, дрова з 18 крб. до 30 крб. (за сажень), хліб житній продається по 5 коп. за фунт, м'ясо було по 17 коп. за фунт, зараз ціна впала до 14 коп., тому що управитель Оксаківський зібрав по хатах худобу і наказав продати по 14 коп. Після цього, перелякані торговці ціни не піднімали. Сіль, гас, мука, цукор та інші предмети першої необхідності є в наявності, однак в ціні піднялися у зв'язку з проблемами доставки. Щоб не продавати по встановленій ціні, продавці часто ховають продукти. Проблеми із дровами немає. Вони продаються по 30 крб. (за сажень) з доставкою до замовника. Щодо вугілля та нафти (потрібно для млинів та кузень) їх немає. Урожай у цьому році хороший. Економічний стан більшості населення складний, але голоду та недоїдання немає. Грошей на руках надлишок, ціни на робочі руки досить високі. Відчувається брак чоловічих рук»[25].

Ситуація у 1916 р. залишалася нестабільною і напруженою. Повсякчасно надходили тривожні звістки про спекуляцію та здирництво. Донесення від Глухівської міської управи від 4 червня 1916 р Чернігівському губернатору повідомляло про те, що ціни на муку, крупу, сіль, гас та інші товари не затверджено. Такою ситуацією скористалися продавці і збільшили ціни на цей товар до неможливого. Констатувалися й випадки, коли базарні торговці намагалися збути дохлих курей та гусей. Практика додавання в борошно для випікання хліба домішок набула поширення в усіх містах і містечках Чернігівської губернії[26].

У підвищенні цін важко було виявити певну систему. При невпинному зростанні ринкових цін на цілий ряд продуктів механізм ціноутворення бентежив не тільки пересічного споживача, який щиро дивувався, чому ціни невпинно зростають. Навіть економісти не могли зрозуміти, чому борошно коштувало найдорожче в тих містах, де було найдешевше зерно[27]. В умовах, коли дефіцитною стала більшість товарів першої необхідності, з'являлися можливості для одержання величезних прибутків синдикатам і трестам. Вони розширювали монополію на внутрішньому ринку і включали до сфери своєї комерційної діяльності поряд з оптовою й роздрібною торгівлю.

Займатися спекуляцією у роки війни почали і банки. Торгівля не входила в коло діяльності їхніх власників, однак вони стали скуповувати дефіцитні товари, одержуючи на цьому нечувано великі прибутки. Уряд на місцях намагався контролювати ситуацію, видавав укази з цього приводу. У фондах ЦДІАУ збереглася постанова Сосницької міської думи від 2 травня

1915 р. про заходи по запобіганню зловживань на внутрішньому ринку такого змісту:

«1) для регулювання цін на товари першої необхідності ліквідувати синдикати та монополії окремих осіб на закупку продуктів з фабрик та заводів (у купця Глушанського борошно із заводів Терещенка, цукор – Крюківського цукрового заводу);

2) заборонити піднімання цін директорам заводів та фабрик»[28].

Міністр внутрішніх справ А. Хвостов призначив головними відповідальними за контролем над продовольчою ситуацією у Полтавській губернії С. Гриневича та в Чернігівській М. Савицького. В їхні обов'язки входило:

1) визначати кількість продуктів, необхідних для потреб місцевого населення;

2) з'ясувати точну кількість запасів у місцях торгівлі та на складах;

3) з'ясувати кількість продуктів першої необхідності та ціни на них;

4) регулювати кількість підвезення продуктів для місцевого населення;

5) обговорення всіх питань з населенням, інформування Міністерства внутрішніх справ з цих проблем[29].

У Чернігівській губернії почала діяти карткова система. На кінець 1916 р. в більшості міст повністю припинилося випікання білого хліба. Тисячі людей стояли в чергах, не будучи впевненими, що їм щось дістанеться. «Черниговская земська газета» так описувала ситуацію цього часу: «Доводилося стояти з двох – трьох годин ночі майже до вечора. Деякі просто приходили ночувати на майдані, аби потрапити в першу чергу»[30].

На Полтавщині карткова система запроваджена не була, влада вирішила обмежитись встановленням двох пісних днів на тиждень[31]. Те, що карткова система була запроваджена не скрізь, було помилкою влади. Торговці завозили продукти в такі місцевості із сусідніх губерній і продавали їх за спекулятивними цінами. Карткова система ставила в нерівне становище різні категорії населення, насамперед дітей. У Чернігові на одного міського жителя видавалося три фунти цукру, а на дитину – півтора. Облік населення, на яке поширювалося нормування продуктів, здійснювався недбало і формально. Внаслідок цього виникали постійні зловживання та махінації.

Зменшення товарообігу на внутрішньому ринку зумовило знецінення грошей. Протягом перших двох років війни з грошового обігу поступово випали золоті, срібні, мідні монети на суму 745 млн крб.[32]. Це спричинило

заміну їх паперовими грішми, зникли з обігу монети номіналом у півкопійки, за їх відсутності переплати по всій Росії досягали 60 млн крб. на рік. Проте ціни почали зростати з такою швидкістю, що на переплату в півкопійки вже ніхто не зважав[33]. Крім того, торговці, наживаючись на спекуляції товарами першої необхідності не пускали нагромаджені кошти в обіг, внаслідок чого у країні швидко зростала інфляція. За період з 1 липня 1914 р. по 1 січня 1917 р. царський уряд одержав чистого прибутку на суму 5037,9 млн довоєнних карбованців, незабезпечених товарною масою. Кількість грошей у той період зросла у 3,3 разу. Це призводило до систематичного падіння купівельної спроможності карбованця.

Зростання цін у місті Чернігові з 1 вересня 1914 р. по 1 вересня 1915 р. відбувалося невпинно. Сучасники опублікували в газеті «Черниговское слово», що вийшла друком в 1915 р. ціни на товари першої необхідності – гас, сірники, чай, тканину, цукор. Так, за рік ціна на десяток сірників зросла вдвічі – з 10 до 20 коп. за десяток, цукор – на 2 крб. за пуд, тканина в середньому на 50 коп. за аршин. Граничні ціни на товари першої необхідності встановлювали комісії, які склалися з великих торговців, промисловців, представників банків. Постанова міністерства землеробства від 12 лютого 1916 року забор'язувала органи влади враховувати і вартість привозу, і накладні витрати, і торговельний прибуток. Зрозуміло, все це створювало сприятливі умови для зловживань, розв'язувало руки монополістам – таксовані ціни проставляли невчасно, малоякісні товари видавали за першосортні, з'явилася можливість скуповувати продукти як у державних, так і в кооперативних торговельних закладах, проводити махінації щодо обліку населення, робити приписки та ін. Серед місцевої влади виникла чиновницька корупція[34]. Уряд лавірував, давав обіцянки, вводив людей в оману, ситуація не покращувалася.

Незважаючи на вжиті заходи, граничні ціни були досить високими і невпинно підвищувалися. На таксовані продукти довгий час навмисно не проставляли ціну. Це давало змогу торговцям видавати малоякісні товари за першосортні та класти в кишеню різницю між справжньою і встановленою ціною. Хаос, що відбувався на ринку, сприяв збагаченню заможних селян, господарі яких не пішли на фронт, та поміщиків. Вони збільшили свої посівні площі, наживалися з року в рік на зростаючій дорожнечі продуктів харчування.

Таким чином, наприкінці 1916 р. соціальна напруга досягла критичної межі. Війна тривала третій рік, підприємства перейшли на випуск зброї, військового спорядження, продуктів для військових. Негативну роль відігравала нестача робочої сили, палива, сировини. Промисловість виживала за рахунок праці жінок та дітей. Робочий день тривав по 14 –15 годин. Різко зменшилося виробництво товарів першої необхідності та продуктів харчування для мирного населення. Уряд в Полтавській та Чернігівській губернії ввів таксацію на основні види продуктів та товари першої необхідності, однак вирішити питання прийняттям такої постанови не вдалося. Це призвело до утворення дисбалансу між попитом та пропозицією, життєвий рівень населення знизився у кілька разів. Інфляція катастрофічно посилювала бідуючі та злидні абсолютної більшості населення Лівобережної України.

Джерела та література

1. Ефремов В. Мировая война и ее последствия // Россия в мировой войне 1914 - 1918 гг. – М., 1925. – 259 с.
2. Велика війна 1914 -1918 рр. і Україна. У 2-х кн. К.1: історичні нариси / Упорядн. О.Реєнт. Інститут історії України НАН України. – К., 2014. – 784 с.
3. Лазанська Т.І. Становище біженців України в роки Першої світової війни // Проблеми історії України XIX- поч. XX ст. Вип. XVI. – К. 2009. – С. 196 –241
4. Жванко Л. Біженство Першої світової війни часів Російської імперії: головні напрямки зарубіжної історіографії / Історичні дослідження в Україні // Інститут історії України НАН України. – К., 2013. – С. 373-394
5. Реєнт О.П., Янишин Б.М. Україна в період Першої світової війни: історіографічний аналіз // УІЖ. – 2004. – №4. – С. 3 – 33.
6. Вестник Всероссийской сельскохозяйственной палаты. – 1916. – № 12. – С. 20 – 22.
7. Пажитнов К.А. Влияние войны на условие сбыта и на стоимость жизни // Вестник кооперации. – М., 1914. – №6-7. – С. 22-26.
8. Сообщение о работе Нежинского земства // Известия Киевской городской думы. – 1915. – № 7. – С. 13.
9. Чернігівський обласний державний архів (далі - ЧОДА). – Ф.145. – Оп.1. – Спр. 899. – 82 арк.
10. ЧОДА. – Ф.145. – Оп.1. – Спр. 760. – 14 арк.
11. Вільшанська О.Л. Повсякденне життя населення України під час Першої світової війни // УІЖ. – 2004. – №4. – С. 57-69.
12. ЧОДА. – Ф.145. – Оп.2. – Спр. 782. – Арк. 42 -43.
13. Україна: хроніка XX ст. Роки 1911 -1916/ ред. Донік О., - К.: Інститут історії України НАН України, 2007. – 146 с.

- 14.Лившин Я.И. Монополии и экономика в России. – М., 1961. – 206 с.
- 15.ЧОДА. – Ф.145. – Оп.1. – Спр.1057. – Арк.62 – 63.
- 16.ЧОДА. – Ф.145. – Оп.1. – Спр.760. – 58 арк.
- 17.Полтавська область. Природа, населення, господарство / упор. Маца К.О. – Полтава, 1995. – 356 с.
- 18.Маевский И.В. Экономика русской промышленности в условиях Первой мировой войны. – М., 1957. – 364 с.
- 19.Лещенко М.Н. Українське село в революції. – К., 1977. – 342 с.
- 20.Милютин В.С. Экономические предпосылки Октябрьской революции // Народное хозяйство. – 1922. – № 8. – С.18-19.
- 21.Исторія господарства: Україна і світ / Матисякевич З.М. – К.,1995. – 231 с.
- 22.Вільшанська О.Л. Повсякденне життя населення України під час Першої світової війни // УІЖ. – 2004. – №4. – С.57 -69.
- 23.Реєнт О.П. Україна в імперську добу. – К.,2003. – 334 с.
- 24.Гусаков А.Д. Очерки по денежному обращению России накануне и в период Великой Октябрьской революции. – М., 1946. – 179 с.
- 25.ЧОДА. – Ф.145. – Оп.1. – Спр. 760. – 91 арк.
- 26.ЧОДА. – Ф.145. – Оп.1. – Спр.1064. – 42 арк.
- 27.ЧОДА. – Ф.145. – Оп.1. – Спр.1146. – 17 арк.
- 28.ЧОДА. – Ф.145. – Оп.2. – Спр.740. – 39 арк.
- 29.ЧОДА. – Ф.145. – Оп.2. – Спр.1171. – 17 арк.
- 30.Черниговская земская неделя. – 1915. - № 48. – С.5.
- 31.ЧОДА. – Ф.145. – Оп.2. – Спр.1057. – 6 арк.
- 32.Правительственный вестник. – 1915. – № 248 от 24 октября. – С.2-3.
- 30.Черниговская земская неделя. – 1917. - № 18. – С.3.
- 33.Лохвицкое слово. – 1916. – № 44. – С.4.
- 32.Гусаков А.Д. Очерки по денежному обращению России накануне и в период Великой Октябрьской революции. – М., 1946. – 179 с.
- 33.Вільшанська О.Л. Повсякденне життя населення України під час Першої світової війни // УІЖ. – 2004. – №4. – С.57-69.
- 34.Кругляк Б.А. Внутренняя торговля в России. – Самара, 1991. – 191 с.

Аннотация

Статья посвящена одной из трагических страниц нашей истории, а именно – Первой мировой войне. На основе преимущественно архивных материалов исследуется комплекс вопросов, касающихся социально-экономических проблем Левобережной Украины.

Ключевые слова: Первая мировая война, Левобережная Украина, беженцы, употребление товара, высокие цены, спекуляция.

Annotation

The article is devoted one of tragic pages of our history, namely – to First World War. On the basis of the mainly archived documents the complex of questions, related to socio-economic difficulties of population of the Left-bank region is probed.

Key words: First World War, Left-bank Ukraine, refugees, consumptions of commodities, surplus prices, speculation.

УДК 94: [336.274.57 + 005.73](477 - 25). 1900/ 1914рр.

**Сергій Тицький
(Київ)**

БЮРОКРАТИЗАЦІЯ КРЕДИТНО-БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ М. КИЄВА У 1900 – 1914 РР.

У статті проаналізовано еволюцію кредитно-банківського сектору господарського комплексу м. Києва доби економічної кризи 1900 – 1903 рр., російсько-японської війни, революції 1905 – 1907 рр., економічної кризи 1907 – 1909 рр. та економічної піднесення 1910 – 1914 рр. Визначено кількісну динаміку кредитно-банківських установ у місті та частки банківських установ бюрократичної власності у київському банківництві. Підтверджено визначальну роль банків і кредитних установ бюрократичної форми власності в економічному просторі м. Києва початку ХХ століття.

Ключові слова: буржуазна приватна власність, бюрократична приватна власність, банківництво, банки, кредитні установи.

Проблема трансформації кредитно-банківського сектору економічного простору м. Києва пізньоімперської доби лише дотичним чином розглядалася істориками України радянської доби [7, 8, 9, 10, 11, 12]. Однак в їх дослідженнях абсолютно домінував ортодоксально-традиційний підхід до розуміння і тлумачення промислово-індустріальних та майнових процесів в економічному просторі міста. Практично недослідженим до сьогодення залишається значення бюрократичного сектору банківської справи м. Києва на наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття. Найбільш вагомий внесок у пострадянські дослідження стану банківської мережі м. Києва початку ХХ століття належить С.З. Мошенському [14]. Однак і поза його увагою залишилася проблема еволюції банківництва у м. Києві через призму протистояння бюрократичної та буржуазної форм власності.